

İbnülemin Mahmud Kemal *Son Hattatlar* adlı eserinde sülüs, nesih ve ta'lik hattatlarından sonra rikâ' hattatlarının biyografilerini yazmış ve yazılarından örnekler vermiştir. Bunlar arasında Âfî Paşa, Ahmed Ârifî Paşa, Ali Fuad Bey, Emin Paşa, Esad Bey, Cemil Paşa, Hâdî Paşa, Hüseyin Hâşim Bey, İsmet Bey, Kâmil Paşa, Kemal Bey, Mahmud Celâleddin Paşa, Reşid Bey, Said Bey, Şerîfî Efendi rikâ' yazıyı güzel yazan hattatlardandır. Sülüs, nesih ve ta'lik hattatları rikâ'ayı da yazmıştır. Mehmed Şefik Bey, Ferid Bey, Hâfız Hasan, Tahsin Hilmi, Mehmed Şevket, Vahdetî, Sâmî Efendi, Sofu Mehmed Efendi, İsmail Hakkı Altunbezer, Kâmil Akdik, Necmeddin Okyay, Macit Ayrıl, Hamit Aytaç, Halim Özyazıcı ve Kemal Batanay rikâ'ayı güzel yazan hattatlardandır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Sanat*, İstanbul 1934, s. 106; a.mlf., *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara 1958, s. 69-71; Mahmut Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, İstanbul 1974, s. 140-142; A. Süheyl Ünver, *Türk Yazı Çeşitleri*, İstanbul 1953, s. 20; M. Tayyib Gökbilgin, *Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 46; Cahit Baltacı, *İslâm Paleografyası*, İstanbul 1989, s. 28; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 67; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999, s. 198-202; M. Uğur Derman, *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002, s. 20; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003, s. 328.

MUHİTTİN SERİN

RİKÂ' (الرقاع)

Altı çeşit yazıdan
(aklâm-ı sitte) biri.

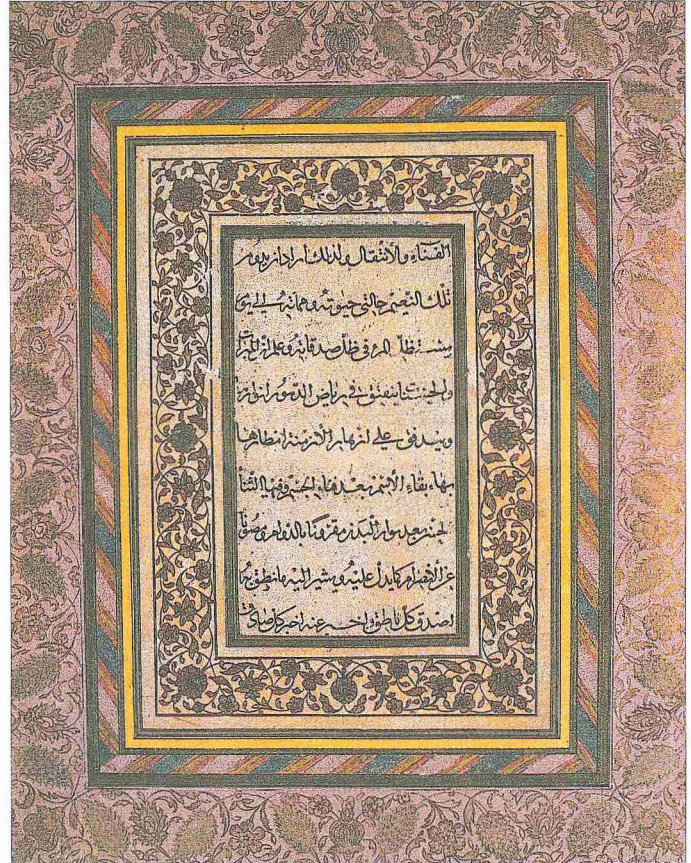
Sözlükte "hızlanmak, hızlı yürümek" mânasındaki rak' kökünden türeyen, "kâğıt ve deri parçası" anlamına gelen ruk'a kelimesinin çoğulu olan rikâ', hat sanatında boyutları belirlenmiş küçük kâğıt ve parşömen parçaları üzerine süratle yazılan yazının adı olmuştur. Emevîler döneminde genişleyen idarî kurumlarda mektup ve yazışmalarda, ayrıca ilmî sahada müellif, müstensih ve kâtipler tarafından kullanılmak üzere boyutları belirlenmiş parşömen, papirüs ve kâğıtlara uygun, kalem ağzı eni değişik, konusuna ve kâğıt ebadına göre adlandırılan yazılar geliştirilmiştir. Bu hızlı oluşum içinde II. (VIII.) yüzyılın ortalarında kâtip ve şair Yûsuf Lakve sülüs yazıdan yeni bir tarz çıkarmış, "riyâsî" ve daha sonra "kalemü't-tevkîât" adı verilen bu yazıdan rikâ' yazısı doğmuştur. Rikâ' kalemî

değişik olmakla beraber genelde tevkî' kalemının yarısıdır ve nesih kalemî enindedir (bk. AKLÂM-ı SİTTE).

Harf ve harf birleşimleri tevkî' biçiminde olmakla beraber rikâ' kalemının ayrı özellikleri vardır. Elif harfinin boyu sülüste yedi nokta iken tevkî' ve rikâ'da kendi kalemine göre beş noktadır. Aklâm-ı sittenin diğer çeşitlerinde olduğu gibi rikâ'da da harflerin eni ve boyu, satıra olan açısı, meyli, kâselerin, küplerin genişlik ve derinliği, keşidelerin uzunluğu gibi estetik kurallar kendi kalemine göre belirlenmiştir. Tevkî' kalemine göre rikâ'da harfler daha yuvarlaktır (mukavver). Bitişmeyen elif, râ ve vâv gibi harflerin diğer harflere bağlandığı, kelimelerin birbirine iliştigi, yaklaştığı görülür. Bu birleşme ve toplanma isteği rikâ' yazısına devamlılık ve akıcılık (seyyâliyet), eğri çizgiler ise canlılık ve hareket verir. Harflerin boyu tevkî' kalemine göre daha kısa, küçük, ince ve güzeldir. Kelimenin ortasında ve sonunda ayın, kâf, mîm, vâv harflerinin gözü belli belirsiz kapalı, tevkî' kaleminde açık, "lâmelîf" in düğümü yok olmuştur; sâd, tâ harfinin gözü ile kelimenin başında ve yalnız yazıldığında ayın harfinin ağzı açık yazılır. "Vâv"ın başı ve kâsesi yuvarlak, bitişi yukarı doğ-

ru yükselir. Rikâ' yazısına hat icâzetnâmelerinde kullanılması sebebiyle "hatt-ı icâze" de denilmiştir.

Yazım kuralları ve yazı özellikleri yönüyle tevkî' yazısına bağlı olan rikâ' geniş kullanım alanı sebebiyle, gelişme safhalarına ait elde bulunan belge ve örneklerden hat sanatı tarihinde beliren ve gelişmesini ilk tamamlayan yazı tarzlarından olduğu anlaşılmaktadır. IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar devam eden, "el-hattu'l-mevzûn" diye adlandırılan devrede tevkî' ve rikâ' yazıları özellikle Divânü'l-inşâ'da işlenip geliştirilmiştir. Kâtiplerin üç asırlık tecrübe ve arayışlarını değerlendirerek hat sanatında "el-hattu'l-mensûb" denilen yeni bir dönem başlatan İbn Mukle ve kardeşi Ebû Abdullah Hasan yazı çeşitlerini sınıflandırarak belli geometrik ölçü ve kurallara bağlamış, Ebû Abdullah neshî, İbn Mukle ise özellikle tevkî' ve rikâ' yazılarının nizam ve âhenginin elde edilmesinde büyük çaba göstermiştir. İbn Mukle'nin üslûbunu geliştiren İbnü'l-Bevvâb aklâm-ı sittenin oluşumunda yeni bir çığır açmış, bu yolu izleyen ve İbnü'l-Hâzin diye bilinen Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî tevkî' ve rikâ' yazılarının klasik ölçülerini ortaya koymuştur.

Seyh
Hamdullah
hattıyla
rikâ' kıta
(TIEM, nr. 2429/7)

Müze ve kütüphanelerde günümüze ulaşan örneklerden Yâkût el-Müsta'simî ekolünde diğer hat çeşitleriyle beraber rikâ' yazısının da güzelleştiği görülür. Osmanlı hat ekolünde XX. yüzyıla kadar bu mektebe bağlı hattatların zevk ve sezişleriyle işlenerek değişikliğe uğrayan rikâ' Osmanlılar'da tarihî gelişimini tamamlamıştır. Divanlarda resmî kayıt ve yazışmaların, hattat icâzetnâmeleriyle ketebe satırlarının, yazma eserlerde asıl metinden ayrı yazılan hüküm, mülâhaza, mütalaa, mukabele, semâ', temellük, ketebe, ferâğ ve hâtime gibi kayıtların genelde rikâ' kalemiyle yazılması gelenek haline almıştır. Kitap sanatlarında görülen bu kayıtlar, rikâ' hattının ilk şekli hakkında bilgi veren ve XX. yüzyıla kadar geçirdiği gelişme safhalarını belgeleyen örneklerdir. Osmanlılar'da kadılığın düzenlediği borç alım satım senetlerinde, vakfiyelerde divanî yazının belirmesine ve İran'da ta'likin ortaya çıkmasına kadar genelde resmî belgelerde rikâ' yazısı kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 11; Kal-kaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 115; Abdurrahman b. Yûsuf İbnü's-Sâyiğ, *Tuhfetü üli'l-elbâb fi şınâ'atü'l-hat ve'l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâcî), Tunus 1967, s. 100; Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 16, 17; Âîî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 10; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 11, 79; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 48; İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, *Sanat*, İstanbul 1934, s. 102; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (haz. M. Uğur Derman), Ankara 1972-89, I, 95, 102; III, 331, 334; Yasin Hamid Safadi, *Islamic Calligraphy*, London 1978, s. 74; Habîbullah Fezâilî, *Atlasa hat*, İsfahan 1362 hş., s. 274; Nihad M. Çetin, "Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi", *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 14-32; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dilî (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 58, 59.

MUHİTTİN SERİN

RİKÂB

(رکاب)

Bazı Türk-İslâm devletlerinde ve özellikle Osmanlılar'da sultanın katmı veya maiyetini ifade eden terim.

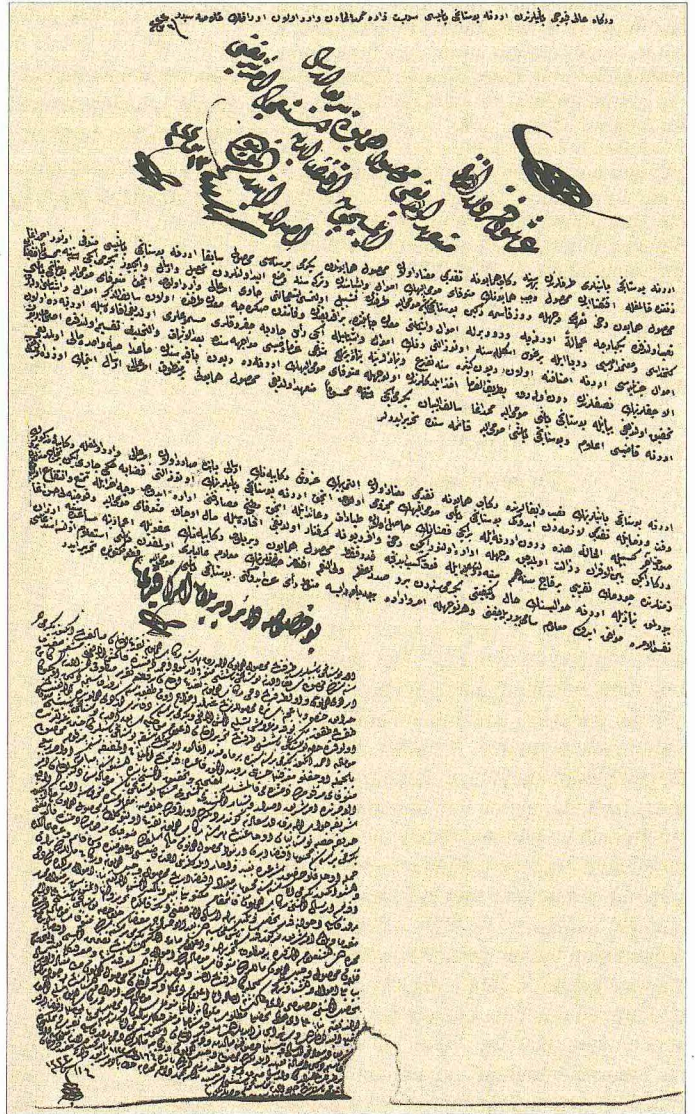
Kelimenin sözlük anlamı "üzengi"dir. Selçuklular'da ve Osmanlılar'da rikâb kelimesiyle sultanın bizzat kendisi, yanı, katı veya maiyetiyle huzura kabulü kastedilirdi. Osmanlılar'da hükümdarın maiyeti için *mev-kib-i hümâyun* tabiri de kullanılmıştır. Seferde padişahın yanında koruma hizmeti yapan, merasimlerde ona eşlik eden

Yeniçeri Ocağı'na mensup solaklara "rikâb solakları", hükümdarın kabul törenine "resm-i rikâb", huzurunda yapılan toplantıya rikâb denilirdi. "Padişahın huzuru" anlamında ise daha ziyade "rikâb-ı hümâyun" tabiri geçer. "Ma'rûzât-ı rikâb" terkiyle de padişaha sunulan arzuhaller kastedilirdi.

Serdâr-ı ekrem unvanıyla seferde bulunan ve padişahın yanında kendisine vekâlet eden sadrazam vekili rikâb-ı hümâyun kaymakamı olarak anılırdı. Diğer yüksek rütbeli görevlilerin memuriyet unvanlarının başına rikâb kelimesi eklenir ve bunlara rikâb defterdarı, rikâb reisi, rikâb âmedcisi denirdi. Bu sırada yapılan divan toplantılarında alınan kararların yazıldığı defterler rikâb mühimmesi, rikâb defterdarının tuttuğu defterler rikâb ahkâm defterleri, Ruûs Kalemi'nde tutulanlar ise rikâb ruûsları gibi adlarla belirtilirdi. Sadrazam ve

hükümet erkânı seferden döndükten sonra bu rikâb memurlarının görevleri sona ererdi.

Padişahın yakınında bulunan ve atının yanında yürüyen mîrâhur, mîr-i alem, kapıcılar kethüdâsı, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı; atmamacıbaşı, şahincibaşı ve çakırcıbaşıdan oluşan şikâr ağaları; Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli zâbitleriyle diğer yaya kapıkulu ocaklarının ağaları, dört bölük ağaları da denilen kapıkulu süvarilerinin zâbitleri gibi saray ve ordu mensupları ağalar rikâb-ı hümâyun ağaları, rikâb ağaları, bazan da üzengi ağaları şeklinde nitelendirilirdi. Rikâb-ı hümâyun ağalarının başlıca görevleri alay günlerinde padişah ata binerken ona yardım etmektir. Atın iç rikâbını büyük mîrâhur, dış rikâbını başkapıcıbaşı, dizginini mîr-i alem tutardı. Diğer kapıcıbaşı ağalar etrafında dururlar, çaş-nigirbaşı padişahın koltuğuna girerek onu

Edime'de
bostancıbaşı
olanların her yıl
göndermeleri
âdet olan
rikâbiyye
ile ilgili evrak
(BA, Cevdet-Saray,
nr. 224)